

Nr 18.

Av herr Nilsson i Stockholm m. fl., angående utredning av vissa frågor rörande undervisningsväsendet.

Den högre skolutbildningens tillgänglighet är i vårt land alltför lågt på det hela taget en fråga om föräldrarnas ekonomi. Våra högre skolor må i och för sig stå öppna för alla, och vårt skolväsen må vara organisatoriskt så anordnat, att en övergång från de lägre skolformerna till de högre är möjlig och obehindrad. Som den för utbildningsmöjligheternas tillgänglighet avgörande frågan kvarstår ändå de rent ekonomiska utbildningshindren. Skolutbildningen ovanför folkskolan är i realiteten icke "öppen" för andra barn än dem, vilkas föräldrar ha råd att utnyttja den. Detta gäller överallt, blott med den väsentliga skillnaden, att det kräver mycket mindre av skolorternas föräldrar att ha råd med dessa utgifter än för de föräldrar, som äro bosatta på orter, där inga högre skolor finnas. För de stora befolkningsgrupperna på vår landsbygd — åtminstone på den landsbygd, som är belägen utanför de snäva rayoner omkring skolorna, inom vilka buss- och tågkommunikationerna medge dagliga resor till och från skolorna — ställer en fortsatt skolgång för barnen så stora krav på föräldrarnas ekonomi, att de äro överkomliga endast för ett mycket litet skikt av befolkningen. I en landsortskommun av genomsnittlig typ, belägen utanför reserayonen, blir det oftast endast prästen, provinsialläkaren och apotekaren, som ha råd att sända barnen till en högre skola. För den övriga befolkningen, för arbetaren och bonden, är fortsatt skolgång för barnen i de flesta fall otänkbar. Kostnaden för inackordering av ett barn på en skolort uppgår till ett belopp, som många gånger skulle lägga beslag på hela eller större delen av den kontanta familjeinkomsten. Eftersom mer än 70 procent av vårt lands befolkning är bosatt på orter, som sakna läroverk med gymnasium, och omkring 60 procent av befolkningen på orter, som inte ens ha realskola, inses lätt med vilken styrka de ekonomiska utbildningshindren måste göra sig gällande för större delen av vår befolkning. Rekryteringen till den högre skolutbildningen måste här i mycket hög grad bli bestämd av enbart ekonomiskt urval.

Även för stadsbefolkningen och befolkningen på de övriga orter, där tillgången till högre skolor finnes, göra sig emellertid samma förhållanden gällande, om ock med mindre styrka. Om det också förhåller sig så, att en familj i en läroverksstad utan alltför stora direkta kostnader kan låta sina barn gå i läroverket, är det tydligt, att detta indirekt kräver uppoffringar, som för mindre inkomsttagare långt ifrån alltid äro möjliga.

Framför allt kräver fortsatt skolgång för barnen, att föräldrarna ha förmåga att bära bördan för barnens försörjning längre än till den ålder, då de slutat folkskolan. De måste också ha råd att avstå från den arbetsinkomst, som barnen eljest kunnat tillföra familjen. Det är alltså, även i städerna, förhållandevis få arbetarfamiljer, som ha denna möjlighet. I regel måste arbetarklassens barn börja sin förvärvsverksamhet omedelbart efter folkskolans slut, och endast i undantagsfall, om också numera icke så sällsynta sådana som på landsbygden, kunna städernas arbetarbarn få fortsätta sin skolgång i högre skolor. För många föräldrar i städerna, många ensamstående mödrar och fäder, de ogifta mödrarna, änkorna efter arbetare och andra små inkomsttagare, föräldrarna i familjer, där den ena av försörjarna är sjuk och arbetsoförmögen, o. s. v. äro de ekonomiska utbildningshindren lika absoluta och lika oöverstigliga som landsbygden.

Det förhållandet, att rekryteringen till den högre skolutbildningen alltså i så hög grad är bestämd av föräldrarnas ekonomiska förutsättningar och icke av andra urvalsprinciper, är förkastligt icke blott ur allmänna rättvis- och demokratiska synpunkter, ehuru enbart sådana väl motiveerade långtgående ingripanden och reformer från samhällets sida på detta område. Det ekonomiska urvalet till den högre utbildningen står på en avgörande punkt i vägen för den utveckling mot en ökad klassutjämning, som på andra områden gjort tydliga framsteg och vars betydelse och önskvärdhet alltså må kunna värderas olika men av ingen dock helt förnekas. Så länge som den utbildning, som leder fram till de viktigaste posterna i samhället, i stort sett är förbehållen deras barn, som redan inneha dessa poster, upprätthåller vårt samhälle en spärr mot denna klassutjämning, som i längden inte kan försvaras. Därtill kommer, att en demokratisering av rekryteringen till den högre skolutbildningen även ur en annan synpunkt måste betecknas som ett viktigt samhällsintrasse. Att de ekonomiska utbildningshindren avlägsnas, att begåvning och lämplighet i stället för som nu föräldrarnas ekonomi få bli avgörande för tillträdet till denna utbildning och därmed till de poster i samhället, vartill den förbereder, är ett samhällsintrasse också ur den samhälleliga effektivitetens och prestationsförmågans synpunkt. Det förhållandet, att kanske två tredjedelar — i fråga om vissa utbildningsbanor snarast en ännu större del — av vår befolkning äro utestängda från utbildningsanstalterna, innebär ju ingenting annat än att kanske också två tredjedelar eller flera av begåvningarna inte bli utnyttjade för arbetsuppgifter i samhället, som svara mot deras krafter och förmåga. Det innebär ett slöseri med begåvning och duglighet, och det innebär måhända, att det på mången viktig post i samhället för närvarande sitter icke den allra lämpligaste man eller kvinna, som skulle ha kunnat sitta där. Samtidigt innebär denna ordning, att det i våra skolor förbrukas mycket

pengar och många goda och dyrbara lärares energi på att meddela undervisning till elever, som äro mindre ägnade för sådana ansträngningar. Åtskilliga elever drivas säkerligen fram till examina och uppgifter i samhället, med vilka varken de själva eller samhället äro betjänta. Man kan inte med siffror och kalkyler angiva, vad detta begåvningslöseri och dess effektivitetsförluster betyda för samhället och för hela folkets samlade prestationsförmåga. Så mycket står dock klart, att de inte äro betydelselösa och att deras verkan snarare under- än överskattas. Yrkesvalets och yrkesinriktningens problem ha på sistone blivit föremål för en stigande och behöflig uppmärksamhet, särskilt vad gäller de manuella yrkena. Vikten av att sätta rätt man på rätt plats inses mer och mer. Det borde icke behöva särskilt betonas, att den frågan inte är eller borde vara av mindre betydelse, när det gäller de yrken, som räknas till samhällets ledande och tillika kräva en långvarig och påkostande utbildning, i vilken samhället årligen investerar väldiga belopp. Och lika litet borde det behöva sägas, att här allt tal om "rätt man på rätt plats" liksom alla i och för sig vällovlige ansträngningar att åstadkomma ett rationellt yrkesval, yrkesrådgivning o. s. v. bli illusoriska, om inte de grundläggande hindren för ett sådant yrkesval, de ekonomiska utbildningsskrankorna, avlägsnas.

De resurser i fråga om stipendier och understöd, som för närvarande stå till förfogande för att underlätta fortsatta studier för barn från ekonomiskt svagt ställda familjer, äro helt otillräckliga. För undervisningen på läroverksstadiet finnas förutom ett stipendieanslag på drygt ett tiotusental kronor för de tekniska läroverken och för specialgymnasiet för lantbruks-, mejeri- och skogsstuderande inga andra statliga stipendie- och understödsmedel tillgängliga än de medel för ändamålet, som utdelas från allmänna arvsfonden. Utslagna på hela antalet elever vid berörda skolor ha de under de senaste åren uppgått till omkring 1 krona per elev och år. Inte ens om därtill läggas de stipendiemedel, som årligen utdelas från de privata stipendiefonderna vid vissa allmänna läroverk och jämförliga läroanstalter, kommer man upp till ett stipendiebelopp, räknat per elev och år, som är högre än knappt 5 kronor. Denna siffra ger med all önskvärd tydlighet vid handen, hur otillräckliga stipendieresurserna för läroverksstadiets undervisning äro. Samma sak framgår lika tydligt, om man jämför siffran med de motsvarande stipendiebelopp, som stå till förfogande för en del annan undervisning. Man kan beräkna, att stipendierna vid den lägre yrkesundervisningen och vid folkhögskolorna — utan att de kunna sägas vara särskilt rikliga och tåla någon prutning — per elev och år räknat äro 10 respektive 20 gånger så stora som för elever vid läroverk och jämförliga skolor. Ur en viss synpunkt betraktad kan denna stora olikhet i fråga om stipendieresurserna sägas vara ett uttryck för den socialt sett skiljaktiga rekryteringen till dessa olika slag av skolor. I och för sig kan det givetvis sägas vara riktigt, att den

undervisning förses med relativt större stipendieresurser, som främst och mest frekventeras av elever från de ekonomiskt svagare skikten av vår befolkning. Men den ojämna fördelningen av stipendieresurserna kan och måste onekligen också ses på ett annat sätt. Så länge denna ojämna fördelning upprätthålles, *kan* ingen ändring av den, socialt ensidiga rekryteringen till läroverken äga rum. Så länge denna ordning bibehålles, kan dess innebörd sägas vara, att samhället accepterar en ensidig rekrytering och direkt hänvisar de ekonomiskt svagare folkskikten till att nöja sig med den lägre utbildningen eller med ingen utbildning alls.

Den nu arbetande skolutredningen är enligt uppgift sysselsatt även med frågan om den högre skolutbildningens tillgänglighet i de avseenden, som här berörts, och med behovet av särskilda åtgärder till förmån för nu skolmissgynnade grupper. Så långt kunde det synas, som om anledning saknades att nu påkalla riksdagens uppmärksamhet i ärendet. Av uppgifter, åt vilka skolutredningens ordförande givit offentlighet, har emellertid framgått, att de förslag, utredningen i detta sammanhang har för avsikt att framlägga, i ett väsentligt avseende måste bli föremål för kritik och även böra föranleda riksdagen att hos Kungl. Maj:t begära utvidgade direktiv för utredningen.

I likhet med de förslag, som lämnades i en 1939 framlagd, av skolöverstyrelsen utförd utredning av här påtalade frågor, komma den nu arbetande skolutredningens förslag till olika stödåtgärder för att överbygga och minska de ekonomiska utbildningshindren att till sin avsedda tillämpning vara begränsade enbart till landsbygdens behov. Även om det är alldeles riktigt, att "landsbygden" — här definerad som de orter, vilka icke ha tillgång till egna, högre skolor — allmänt sett är mycket sämre ställd i fråga om den högre skolutbildningens tillgänglighet och framför allt dess ekonomiska överkomlighet än övriga delar av vårt land, så förhåller det sig, som redan här ovan påpekats, dock så, att en stor del av befolkningen på även de egentliga skolorterna likaså är ekonomiskt utestängd från möjligheten att låta sina barn fortsätta sin skolgång i högre skolor. Om det också kan sägas vara givet, att huvudparten av de medel, som statsmakterna i en framtid kunna komma att anvisa för det ändamål, varom här är fråga, bör disponeras för landsbygdens räkning, så måste det te sig som minst sagt omotiverat att helt utestänga de föräldrar på skolorterna från varje möjlighet till hjälp, vilkas behov icke äro mindre än landsbygdsföräldrarnas. Förutsatt att stödåtgärderna för de senares vidkommande verkligen komma att utformas så, att möjligheter till skolutbildning för därför lämpade barn öppnas även för landsbygdens allra lägsta inkomsttagare, måste det ju också komma att framstå som en uppenbar orättvisa att utesluta de motsvarande lägsta inkomstskikten i städerna från hjälpmöjligheterna. Och omvänt, om det *icke* är meningen att ens för landsbygdens vidkommande giva de kom-

mande stödåtgärderna denna räckvidd utan måhända blott det begränsade syftet att lyfta fram enbart ett övre skikt av landsbygdsbefolkningen, för vilket den högre skolutbildningen skall komma inom räckhåll, så måste förslagen av den anledningen redan på förhand dömas som otillräckliga.

De här anlagda synpunkterna kunna åskådliggöras med en hänvisning till skolöverstyrelsens nyssnämnda utredning från 1939. Denna utrednings förslag voro utformade utifrån den klart angivna utgångspunkten, att landsbygdsbefolkningen genom de föreslagna stödåtgärderna skulle kompenseras för den "merkostnad", som ett landsbygdsbarns skolgång vid ett läroverk krävde, jämförd med den motsvarande kostnaden för ett stadsbarns skolgång. Utredningen föreslog sålunda inackorderingsbidrag, resekostnadsbidrag och bidrag till frukostmål, vilka skulle utmätas så, att de maximalt täckte den nyssnämnda merkostnaden för mat och bostad för inackorderade elever respektive för resor och frukostmål för dagligen resande elever. Konsekvent genomförda skulle förslagen m. a. o. ha inneburit, att utbildningsmöjligheter skulle ha beretts de från högre skolgång förut utestängda landsbygdsbarn, vilka redan utan bidrag skulle ha haft sådana möjligheter, *om blott deras föräldrar hade varit bosatta på en skolort!* Dessa men också endast dessa landsbygdsbarn hade varit hjälpta med på detta sätt utformade stödåtgärder. Femtusenkronorsfamiljen på landet skulle ha fått samma möjligheter till läroverksutbildning för sina barn som femtusenkronorsfamiljen i läroverksstaden. Men den tvåtusenkronorsfamilj på landet, som svåriligen kunnat bestrida ens den kostnad, som merkostnadsbidragen inte täckt, hade fortfarande varit lika utestängd från läroverksutbildning för sina barn som tvåtusenkronorsfamiljen i staden, vilken enligt utredningen icke alls skulle komma i åtnjutande av några bidrag. Landsbygdens skolorättvisor skulle ha reducerats till stadens, och dessa skulle ha lämnats helt oangripna.

Åtgärder med syfte att komma de ekonomiska utbildningshindren till livs få icke utformas på detta sätt. Riktpunkten för sådana åtgärder måste i stället vara att skapa möjlighet för varje barn att, oberoende av föräldrarnas ekonomi och bostadsort, få högre skolutbildning, om dess begåvning och förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen lämpa sig därför. För att en sådan politik skall kunna realiseras, måste stödåtgärderna ställas inom räckhåll även för de ekonomiskt allra svagaste skikten. En schematisk gränsdragning mellan land och stad bör inte göras. Skolutredningens anmälda förslag måste på den punkten vidareutbyggas och kompletteras.

Även i ett annat avseende synes skolutredningen böra erhålla i uppdrag att utreda en komplettering av de förslag, som utredningen enligt dess ordförande kommer att framlägga och vilka skola omfatta stipendier till inackorderade eller dagligen resande elever samt till

elever, som bedriva antingen enskild korrespondensundervisning eller kombinerad korrespondens- eller muntlig undervisning, statsbidrag till inrättande och drift av skolhem, terminsavgiftsbefrielse för inackorderade och resande elever samt särskild språkundervisning i radio för per korrespondens studerande elever.

Vårt skolväsen ger för närvarande knappast några möjligheter alls till regelrätta studier och utbildning för den kategori av studieintresserad ungdom, vars studiehåg väckts och blivit medveten först vid senare år, än då den egentliga skolåldern börjar. Vi sakna likaledes i vårt skolsystem en kanal från det fria och frivilliga folkbildningsarbetets studier till det reguljära utbildningsväsendets skolor och utbildningsvägar. Det studieintresse, som de senväckta begåvningarna och en elit av de inom det fria folkbildningsarbetet fostrade ungdomarna representera, utgör ur samhällets synpunkt otvivelaktigt en värdefull tillgång att tillvarataga. Det är här fråga om en ungdom, hos vilken, trots hårt förvärsarbete och en föga stimulerande miljö, ett studieintresse spontant och självständigt brutit fram. Dessa unga människor bära på en ambition, som är deras egen, inte föräldrarnas, och som för den skull har en bärkraft, som inte alltid återfinnes på andra håll. Sådana för reguljära studier — och för den efterföljande yrkesverksamhet, vartill dessa förbereda — betydelsefulla egenskaper som arbetsvilja och arbetsförmåga, ansvarskänsla och karaktärsstabilitet låta sig vid deras ålder säkrare än hos skolbarn bedömas och ha ofta till fyllest hunnit prövas. Som studerande och senare som utövare av intellektuella yrken skulle de till skillnad från de flesta av sina jämlikar ha den oskattbara förmånen av erfarenheter från en annan värld än skolans av att inte bara ha suttit på skolbänken hela sitt liv. Med tillfällen till reguljära studier skulle dessa ungdomar, av vilka många i kraft av begåvning, praktisk duglighet och ledaregenskaper redan oavsett sådana möjligheter äro predisponerade till betydelsefulla uppgifter och samhällsinflytande, få utvecklingsmöjligheter, vilka eljest icke stode dem till buds och av vilka icke blott de själva utan även samhället i hög grad skulle draga nytta.

Bortsett från några privata s. k. "studentfabriker", vilka knappast kunna sägas fylla behovet men vilkas existens åtminstone visar, att detta behov är så stort, att det t. o. m. har kunnat utnyttjas ekonomiskt, finns det för närvarande knappast någon skola för denna ungdom. Korrespondensundervisningen ger, säkerligen också efter det eventuella genomförandet av de stipendiemöjligheter, skolutredningen väntas föreslå, i varje fall inte en så framkomlig väg, som denna grupp vore förtjänt av och borde erbjudas. Detta bl. a. därför att den inte kan verkställa de kunskapsprov och meddela de examina, som äro viktiga formella förutsättningar för utbildningens utnyttjande för fortsatta

studier och i förvärvslivet. Inte heller folkhögskolan, som dock fyller en viss uppgift här, ger tillräckliga studiemöjligheter för denna kategori. Mer eller mindre vid sidan av sitt program förbereder folkhögskolan många av dessa senväckta studiebegåvningar för fortsatta studier. Den hjälper dem dock inte över de bildnings- och examensspärrar, som t. ex. universitets- och högskoleutbildningen kringgärdar sig med.

För att tillgodose de utbildningsbehov, som anmäla sig här, behövdes en ny skolform. Med hänsyn till den roll, som folkhögskolan redan spelar som skola för denna ungdomsgrupp, synes en sådan erforderlig ny skolform lämpligen böra bygga på och knytas till denna. Den skulle därvid kunna utformas som en "specialkurs" eller ett "specialgymnasium", anordnad som en överbyggnad på folkhögskolans nuvarande kurser och förlagd till någon eller några av våra nu existerande folkhögskolor. Den skulle i viss mån kunna upprättas efter direkt mönster av det specialgymnasium för lantbruks-, mejeri- och skogsstuderande, som redan finns inrättat vid en folkhögskola, Hvilans folkhögskola i Skåne, och som under de år det existerat uppnått mycket goda resultat. Den nya skolformen kunde och borde få arbeta med ett i fråga om begåvning strängare urval samt villigare och effektivare arbetande elevmaterial än någon annan högre skolundervisning. Undervisningen skulle därför kunna bedrivas i en hårdare takt än eljest i våra skolor. Kurserna skulle avse att giva ett kunskapsmått i stort sett motsvarande studentexamens och en kompetens med avseende på tillträde till universitet och högskolor jämställd med dennas. De borde, utan att för den skull slutresultatet äventyrades, dels kunna utelämnas en del sådant kunskaps- och uppfostringsstoff, som elevernas ålder och mognad överflödiggjorde, och dels kunna utformas med möjligheter till en annan specialisering med hänsyn till elevernas framtida studieavsikter och arbetsverksamhet, än som vore tillräddlig för yngre elever. Förlagd till en folkhögskola och utnyttjande dennas internat skulle undervisningen, även vad gäller de rent yttre betingelserna, få arbeta under de bästa möjliga förutsättningar och tillika kunna meddelas till för såväl det allmänna som för eleverna rimliga kostnader. För de senare borde därtill stipendiemöjligheter, avpassade med hänsyn till att undervisningen i stor utsträckning komme att rekryteras från ekonomiskt svagt ställda folkgrupper, stå till förfogande. — Resultatet borde kunna bli en starkt tidsbesparande, effektiv och ändamålsenlig undervisning. Dess elever borde kunna taga igen en väsentlig del av den tidsförlust, deras sena start åsamkat dem, och bli i stånd inte bara att tävla med den normala studievägens studenter utan även att, både på grund av urval och erfarenheter, på kommande verksamhetsfält göra insatser, som rättfärdigade de speciella anstalterna för deras utbildning. Och som ett led i strävandena att häva de ekonomiska utbildningshindren och

demokratisera rekryteringen till den högre undervisningen skulle slutligen den nya skolformen väl försvara sin plats.

Under hänvisning till vad ovan anförts föreslås,

att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t ville begära utvidgade direktiv till 1940 års nu arbetande skolutredning, varigenom denna

d e l s erhölle i uppdrag att med ändring av nu förebådade förslag, avseende att komma företrädesvis landsbygdens befolkning till godo, utarbeta och framlägga förslag till stödåtgärder för att underlätta tillträdet till högre skolundervisning för därtill lämpade barn från ekonomiskt svagt ställda familjer i hela riket, landsbygden såväl som städer och skolorter, samt

d e l s erhölle i uppdrag att utreda frågan om möjligheterna att vid en eller flera av landets folkhögskolor inrätta ett "specialgymnasium" med sikte på att tillgodose de senväckta studiebegåvningarnas utbildningsbehov och skapa en kanal mellan det fria och frivilliga folkbildnings- och studiearbetet och den reguljära, högre skolundervisningen.

Stockholm i januari 1944.

Torsten Nilsson.

Sven Andersson,
Göteborg.

Ivar Jansson,
Kalix.

Hildur Nygren.

Erik Severin,
Gävle.

Rolf Edberg.

Fritz Persson.

Gustaf Nilsson,
Kristinehamn.

Walter Sundström.

Sigrid Ekendahl.